

Зайцева Ірина Сергіївна,
*аспірантка кафедри філософії і релігієзнавства
Київського університету імені Бориса Грінченка
orcid.org/0009-0006-2584-3559
zaitseva.iryana@gmail.com*

ОБГРУНТУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЦІННІСНІ ВИМІРИ

У статті запропонований авторський аналіз поняття ідентичності. Фокусується увага на ролі ідентичності в конституюванні людини та спільноти. Обґрунтовується її роль у формуванні соціальних сенсів премодерну й модерну, забезпечення індивідуального та колективного розвитку. Простежується еволюція ідентичності від теоретичних обґрунтувань минулого до осмислення сучасних проблем, що пов'язані з функціонуванням особи та спільноти в межах існуючого соціального порядку. Актуалізована соціальна критика поняття ідентичності і його концептуалізація в процесі суспільних трансформацій ХХ–ХХІ століття. Відзначається, що ствердження ідентичності як базового поняття суспільного та індивідуального самовизначення стало можливим на основі потужних соціально-філософських та теоретичних передумов. Аналіз центрується навколо теоретичного зв'язку ідентичності з вимірами соціальної емансипації, поняттям довіри, соціального капіталу, культурних і моральних факторів розвитку спільноти та людини. Окреслюються проблемні питання ідентичності в сучасному світі. Піддається аналізу соціальна логіка розвитку цього соціального інституту, яка на сучасному етапі призводить до загострення конфліктів між ціннісно протилежними спільнотами: 1) спрямованими на виміри соціальної свободи та соціальної автономії; 2) орієнтованими на імперські та династичні інтереси. Важливе місце приділяється з'ясуванню ціннісних вимірів ідентичності, які є важливою константою сучасної еволюції України як частини європейської спільноти. Обґрунтовуються конструктивістські та історичні засади ідентичності. Відзначаються функціональні та морально-нормативні виміри моделей ідентичності. Наголошується на необхідності поєднання раціональних та історико-символічних вимірів ідентичності як необхідного соціального підґрунтя для змін в постколоніальних та посткомуністичних країнах. Дослідження підтверджує, що комплексні соціальні зміни можливі лише шляхом свідомого використання представниками соціальної еліти і широкими суспільними групами фактора ідентичності як драйвера соціальної активності. Зазначається, що через спільну раціональну поведінку та потужні механізми її підтримки в межах соціальної уяви може бути сформована модель ефективного соціального розвитку, в якій створюються умови для функціонування європейських моделей ідентичності.

Ключові слова: соціальна ідентичність, моделі ідентичності, цінності, соціокультурні моделі ідентичності.

Zaitseva Iryna,
*Postgraduate Student at the Department
of Philosophy and Religious Studies
Borys Grinchenko Kyiv University
orcid.org/0009-0006-2584-3559
zaitseva.iryana@gmail.com*

IDENTITY SUBSTANTIATION: THEORETICAL AND VALUE DIMENSIONS

The article offers the author's analysis of the concept of identity. Attention is focused on the role of identity in the constitution of a person and community. Its role in the formation of social meanings of pre-modern and modern times, ensuring individual and collective development is substantiated. The evolution of identity is traced from the theoretical justifications of the past to the understanding of modern problems related to the functioning of the individual and the community within the existing social order. Updated social criticism of the concept of identity and its conceptualization in the process of social transformations of the 20–21 centuries. It is noted that the affirmation of identity as a basic concept of social and individual self-determination became possible on the basis of powerful socio-philosophical and theoretical prerequisites. The analysis centers around the theoretical connection

of identity with dimensions of social emancipation, the concept of trust, social capital, cultural and moral factors of community and human development. The problematic issues of identity in the modern world are outlined. The social logic of the development of this social institution is subject to analysis, which at the present stage leads to the aggravation of conflicts between value-opposed communities: 1) aimed at dimensions of social freedom and social autonomy; 2) oriented at imperial and dynastic interests. An important place is given to clarifying the value dimensions of identity, which are an important constant in the modern evolution of Ukraine as a part of the European community. The constructivist and historical principles of identity are substantiated. Functional and moral-normative dimensions of identity models are noted. Emphasis is placed on the need to combine rational and historical-symbolic dimensions of identity as a necessary social basis for changes in post-colonial and post-communist countries. The research confirms that complex social changes are possible only through the conscious use of the identity factor as a driver of social activity by representatives of the social elite and broad social groups. It is noted that through common rational behavior and powerful mechanisms of its support within the limits of social imagination, a model of effective social development can be formed, in which conditions are created for the functioning of European identity models.

Key words: social identity, identity models, values, sociocultural identity models.

Постановка проблеми та аналіз ключових робіт з її дослідження. Осмислення проблематики ідентичності належить до найбільш цікавих та актуальних питань в сучасній соціальній теорії. Протягом останніх десятиліть спостерігаємо посилення інтересу до цього поняття в Західній та Центральній Європі. Концептуалізація ідентичності стала помітним інтелектуальним та суспільним явищем, комплексним феноменом, який розширив поле вітчизняних та європейських соціально-філософських досліджень, безпосередньо вплинув на процеси націотворення в Центральній та Східній Європі.

Актуальність цього поняття і пов'язаного з ним дискурсу методологічно була усвідомлена на новому історичному етапі теоретиками постколоніальних та посткомуністичних студій в 70–80-х роках ХХ століття. В процесі соціальної еволюції в колишніх колоніальних та комуністичних країнах постало питання залучення ідентичності як фактору делегітимації минулого і соціальної інтеграції різних соціальних акторів на нових соціальних принципах. Поняття ідентичності стало ключовим чинником змін в суспільній свідомості і пріоритетним політичним і соціальним питанням. Йдеться про нагальний, для транзитивних спільнот, пошук спільного «смыслового ядра», яке б зближувало людей і надавало важливий поштовх для індивідуального та колективного розвитку.

Для осмислення передумов даної проблеми варто відзначити обґрунтування ідентичності одним з провідних європейських соціологів ХХ століття Зигмунтом Бауманом, який в своїх роботах звертається до вічної метафори Г.-В.-Ф. Гегеля та його класичного образу

«Сови Мінерви». Характеризуючи цей образ в площині проблематики ідентичності, він акцентує, що предмет рефлексії розкривається нам лише тоді, «коли його контури починають розмивати темряву» (Bauman, 2011, с. 7). Відтак це явище, як підкреслює дослідник, неможливо осягнути, коли ми нічого не робимо для його прояснення, не переймаємося ним, не фокусуємо увагу на суперечностях, що пов'язані з вживанням терміну ідентичності, сприймаємо його як однозначно зрозуміле і не даємо собі клопоту комплексно обміркувати поняття. Далі, обґрунтовуючи цю проблему, З. Бауман запитує: «чому і для кого ідентичність стала проблемою?» (Bauman, 2011, с. 8). Відповідь на це питання лежить не тільки в площині публічних теоретичних дискусій, але й в межах онтологічних практик.

Поступово не тільки в межах академічної спільноти, але й в цілому на онтологічному рівні стає зрозуміло, що імплементація поняття ідентичності є невід'ємною складовою соціального та культурного конфлікту колонії та метрополії. Дане поняття стає маркером соціального розрізнення між прокомуністичними країнами, які цивілізаційно, ментально тяжіли до ієрархічного соціального та політичного порядку та демократичними країнами, які динамічно розвиваються і які насильницьким чином були включені до іншої соціокультурної системи соціальних координат експансіоністськими державами.

Ідентичність поступово все більше усвідомлюється в площині боротьби ідей новачки і традиції, модернізації і антимодернізації, свободи та клієнтела. В соціальному вимірі вона постає джерелом соціальних змін і є комплексним проектом, який передбачає постійний пошук

самовизначення, інтелектуального та ціннісного самовираження, нових смислових горизонтів.

В контексті концептуалізації даної проблеми варто погодитися з важливістю наступного питання, яке було запропоноване відомим польським вченим Збігневом Бокшанським. Він цілком справедливо запитує: а чому проблема ідентичності набула такої актуальності для різних суспільних груп в останні десятиліття ХХ століття? (Bokszanski, 1999, с. 33). Завдячуючи яким факторам, як підкреслює інший відомий соціальний теоретик Б. Міштал, поняття «ідентичності з терміну периферійного і провінційного поступово перетворилося в провідну складову сучасного соціально-філософського та соціологічного дискурсу? (Misztal B., 2000, с. 143).

Відповіді на ці питання безпосередньо пов'язані з теоретичним осмисленням ідентичності, концептуалізації її моделей, які на сучасному етапі є визначальною передумовою для соціальних трансформацій в колишніх колоніальних та комуністичних країнах. Інтерпретації ідентичностей стають простором боротьби для різних світоглядних та теоретичних підходів, фактором взаємодії особи, спільноти, інституційних структур.

Метою і завданням статті є обґрунтування 1) важливих історичних і теоретико-методологічних засад ідентичності як передумови соціальних змін, а також 2) з'ясування ціннісного характеру соціокультурних моделей ідентичності, їх соціальної значимості для спільнот, які потребують збільшення єдності та соціальної довіри.

Виклад основного матеріалу.

1. Теоретичне обґрунтування ідентичності. Можемо констатувати, що питання ідентичності стало особливо актуальним в процесі переходу до сучасної доби, що пов'язана із соціальною кризою імперського та колоніального соціального порядку, посиленням суперечностей між різними соціальними групами та спільнотами.

Втім, варто звернути увагу на теоретичні підвалини цього напрямку, візії минулого, які дозволяють зрозуміти евристичний та практичний потенціал цього поняття. Історичні та теоретичні обґрунтування ідентичності спостерігаємо вже у Августина, який вважає, що шлях

до бога проходить через процеси самопізнання та людського самовизначення. Осмислення цієї ідеї знаходить своє продовження в ідеалі «автентичності» Ж.-Жака Руссо, який наголошує, що «наше моральне спасіння походить від повернення до автентичного морального контакту із собою» (Єрмоленко, 2017, с. 24). Органічною складовою даного дискурсу є теоретична спадщина Гердера, який справедливо фокусує увагу на тому, що кожна особа «має свою міру і свій оригінальний спосіб бути людиною» (cited by Barnard, 2010, с. 356).

Теоретична візія Йоганна Гердера є революційною для осмислення ідентичності. До початку ХІХ століття модерна суспільна думка нехтувала тим, що відмінності в ідентичності людських істот мають моральне значення. Стверджувалось, що існує індивідуальний спосіб життя, який є притаманним кожному, але не ставилось питання, що ідентичність можливо інтерпретувати передусім як чесне ставлення до самого себе. Відсутність чесності в такому контексті розглядається як втрата принципово важливого начала для ідентичності людини: ціннісної основи людяності. Моральний ідеал ідентичності, імплементований вченим, актуалізує в модерний час ідеал внутрішнього розвитку, утверджує важливий контакт людини з власною внутрішньою природою, якій, за Гердером, завжди загрожує тиск зовнішніх обставин, якщо людина знаходиться в ситуації постійного соціального підпорядкування: «Не є доречним підпорядковувати своє життя до вимог конформізму, адже ззовні не існує така модель, за якою я міг би жити... Я можу знайти сенси життя лише в собі» (cited by Barnard, 2010, с. 312).

І. Гердер застосовує свою концепцію ідентичності не лише щодо індивідуальної особистості, але й стосовно спільноти, яка є носієм культури. У контексті візії німецького вченого, нова реальність поступово змінює «старий соціальний порядок», і на «авансцену» історичного процесу виходять вже не тільки притаманні премодерній добі – культурні, але й національні та громадянські виміри ідентичності.

Можемо говорити про поступове посилення в європейській соціальності поняття «Volksgeist» – народу-духа, який стає чинником раціонального облаштування європейських суспільств, фактором солідарності та соціальної

єдності суспільств модерного часу. В процесі актуалізації даної проблеми Гердером одразу виникає питання про обґрунтування та співів'язування різних ідентичностей в межах соціально-ціннісних параметрів життя людей.

Вже на початку XIX століття в «Промовах до німецької нації» Й. Фіхте – одного з провідних теоретиків німецької національної ідеї – можемо побачити обґрунтування поняття ідентичності як колективного індивіда, що представлена в розвинутому соціальному вигляді. В процесі аналізу поглядів одного з класиків «німецької класичної філософії» цілком зрозумілою є вже не тільки диференціація модерних та премодерних вимірів ідентичності, але й спроба їх поєднати в образі німецької нації. У зв'язку із цим Й. Фіхте наголошує, що кожен, хто вірить у духовність та у свободу цієї духовності й прагне вічного відтворення, вдосконалення цієї духовності через свободу, той є нашої раси» (Fichte, 2015). У контексті осмислення цього вислову відзначаємо, що ідентичність постає передусім як духовно-культурна приналежність, яка є важливим фундаментом для комплексної трансформації старого суспільства.

Відтворення ідентичності передбачає необхідність постійної рефлексії стосовно самовизначення власного народу як колективного духовного індивіда, який в процесі свого соціального розвитку постійно відповідає на метафізичні питання та формує образ власного майбутнього, свого соціального покликання. Ідентичність тут постає підґрунтям для формування суспільства майбутнього, яке має об'єднуватися на спільних світоглядних та морально-нормативних засадах.

Цілком очевидними є німецькі теоретичні впливи на формування ідентичності в межах центральноєвропейського та східноєвропейського дискурсу. Німецька рефлексія щодо проблематики ідентичності знаходить «відгук» в межах інтелектуальних пошуків центральноєвропейських народів. Варто відзначити значну роль німецьких інтелектуальних впливів на формування ідентичності чеської та польської спільнот. У Німеччині вперше, з «легкої руки» Ф. Ліста в середині XIX століття з'являється термін «Міттельєвропа», який передбачав втягування «малих народів» в політичну та культурну орбіту Німеччини і формування у них залежної ідентичності. Суттєве розмежування

з німецькою тожсамістю спостерігаємо в теоретичному доробку Томаша Масарика, який чітко наголосив на суттєвих відмінностях між ідентичностями в контексті дихотомії держава versus національна спільнота і виразно протиставив чеську ідентичність німецькому пануванню в регіоні (Szporluk, 1981).

Не викликає сумнівів, що потужна «кристалізація» ідентичності була б неможливою без суттєвих теоретичних передумов: виокремлення мовного і культурного концепту нації (Гумбольдт), «друкарської революції» доби Модерну (Гуттенберг), визначальної ролі культурних провідників (Масарик, Коллар, Міцкевич), а також відмежування політичного і державного порядку від засад соціально-культурної ідентичності. Соціально-культурна ідентичність набуває суспільної легітимізації через посилення самосвідомості, самодисципліни, здатності до постійного самовдосконалення. Важливою, як на мене, є постійне теоретичне забезпечення в межах теоретичного дискурсу соціальних передумов для функціонування «колективного Я», яке чітко відділяє себе від метрополії. Історичний досвід центральноєвропейських народів надає чудовий приклад зв'язку між ідентичністю і формуванням національної ідеї. Варто тут згадати одного з фундаторів чеської національної ідеї Я. Коллара, ідеї якого стали для українців типовим зразком національного філософування. «Вітчизну можна легко віднайти, навіть якщо ми її втратили, але й націю і мову – ніде й ніколи; вітчизна сама собою без внутрішнього наповнення є мертвою, чужорідним предметом, ... нація є наша кров, життя, дух, особиста характеристика» (Kollár, 1929, с. 234). Ідентичність нації, на думку чеського філософа, набагато яскравіше проявляється в її соціальному корінні: мові, національній пам'яті, піснях, законах та звичаях ніж на «облудному шляху політичних розмов».

По суті, йдеться про чітке протиставлення ідентичності як поняття, що пов'язане з творчим національним духом, креативністю в її протиставленні світу зовнішнього: світу колоніального приниження та клієнтелізму.

Впливом центральноєвропейського досвіду позначено обґрунтування української ідентичності. Тут варто виділити роботу Костомарова «Дві руські народности», яка на

етнокультурному та ціннісному рівні була покликана відмежувати Україну від Росії (Костомаров, 1990). Процес віднайдення української ідентичності був значною мірою співзвучним з пошуками соціально-культурних засад в тих соціальних традиціях, які відмежовувались від колоніального впливу.

2. *Поняття ідентичності: pro and contra.*

Соціальні виміри ідентичності перебувають у фокусі уваги соціально-філософського дискурсу ХХ століття. Обґрунтовуючи проблему ідентичності, Еріксон пов'язує її зі ствердженням особи в швидкоплинному світі промислового суспільства, досліджуючи еволюції суспільних макроструктур, проблему поділу праці, стилів життя і суспільних відмінностей.

Дискурс вченого фокусує увагу на ствердженні в соціально-філософському просторі поняття множинної ідентичності. В контексті теоретичного продовження ідей вченого можемо говорити не тільки про роль ідентичності як ключову в об'єднаному понятті «соціально-психологічної єдності особистості» (Ericson, 1968), а також про її причетність до формулювання індивідуальних та колективних цінностей (Taylor, 2006).

Канадський філософ Чарлз Тейлор звертає увагу на взаємопов'язаність ідентичності з вимірами визнання. Вчений відзначає важливу зміну, яка сприяла посиленню проблематики ідентичності. Він полягає в тому, що саме актуалізація поняття ідентичності обумовлює розпад соціальної ієрархії, на якій в традиційну добу базувалося поняття честі. Поступово поняття честі змінюється поняттям гідності, яке все більше стає віддзеркаленням логіки Модерну, з її важливою для демократичної культури поваги до прав людини та спільноти (Taylor, 2006).

Втім, в процесі соціальних трансформацій 80–90 х років, виявилось певна криза методологічних підходів щодо ідентичності. Це поняття стало об'єктом соціальної критики не тільки в межах марксистського, але й в межах ліберального дискурсу. Полеміка призвела до певної проблематизації вживання цього поняття в публічному дискурсі.

У контексті марксистського аналізу проблематика ідентичності була значною мірою поставлена під сумнів словником класового витіснення, а в межах лібералізму посилюється

підхід, який наполягає на витісненні ідентичності поняттям «соціальних ролей» (Sen, 2007). В процесі соціальної рефлексії було актуалізовано поняття справедливості, яке виступає важливим конкурентним поняттям щодо ідентичності, яке, особливо в контексті міркувань Амартії Сен, досить часто пов'язується з насильством. Можемо констатувати, що в межах ліберального і постмарксистського дискурсів поняття ідентичності ставиться під суттєвий сумнів і часто розглядається як потенційне джерело соціальних конфліктів.

Таким чином, у ХХ столітті з'явилася потужна інтелектуальна критика самого терміну ідентичність. Найбільш радикальна критика стосовно ідентичності належить соціологу Каліфорнійського університету Р. Брубейкеру, який в книзі «етнічність без груп» наголошує на амбівалентності цього терміну, який «розривається між сильними і слабкими сенсами, між традиційними передумовами і конструктивістськими уточненнями, між конотаціями єдності і багатоманітності, тотожності й розрізнення, постійності і мінливості» (Brubaker, 2010, с. 27). На думку американського дослідника, «ідентичність, яка передбачає незмінну функціональну тотожність, означає надто багато, а розуміння ідентичності як плинної означає надто мало» (там само).

Ціннісні виміри ідентичності. Українські дослідження акцентують увагу передусім на ціннісних аспектах ідентичності. Український філософ Є. Бистрицький, розглядаючи соціокультурні виміри ідентичності, актуалізує важливі морально-нормативні виміри соціальної інтеграції спільноти, ціннісні засади життєвого світу, відтворення засад національної культури. Він також справедливо підкреслює, що ідентичність закладає «певний проект соціальної єдності людини і спільноти» (Бистрицький, 2015, с. 23). В центрі його уваги – не тільки приналежність людини до спільноти та її практик, але й особистісне усвідомлення людиною «власного місця в спільноті», формування світоглядних орієнтацій особистості, які суттєво впливають на загальний розвиток посткомуністичних суспільств.

Важливий зв'язок між ідентичністю та формуванням цінностей спільноти відмічає М. Рябчук в роботі «Долання амбівалентності» (2019). «Саме діалектична взаємодія цінностей

з ідентичностями, (а не їх схематичне протиставлення), є принциповою, – адже саме на цьому рівні відбувається ретрансляція нормативних цінностей у повсякденну практику, саме тут проявляється змінний і суперечливий характер ідентичностей, і саме тут цінності витворюють певні ієрархії, узгоджуються певні пріоритети» – зазначає український дослідник. (Рябчук, 2019, с. 44). Науковцем вельми доречно ставиться питання про конструювання ідентичності народів Східної та Центральної Європи в умовах світоглядного опору радянській політичній системі, а також фокусується увага на кардинально новому самоуявленні українців як європейської спільноти. Він зауважує важливу для перетину тисячоліть ідею просування громадянської компоненти: політичної рівності, верховенства права, прав жінок. Усі ці компоненти, на його думку, є невід’ємними від проблематики соціальних трансформацій і прямо узгоджуються з формуванням європейської ідентичності, яка безпосередньо пов’язана з ціннісними зрушеннями в діях спільнот та груп. Подібну тенденцію спостерігаємо і в теоретичній спадщині О. Забужко (Забужко, 1993).

Завдячуючи дослідженням М. Рябчука та О. Забужко стає все більш зрозумілим, що ідентичність без ціннісного самовиявлення не є можлива, оскільки існує лише тою мірою, якою усвідомлюється і осмислюється світоглядно орієнтованими групами громадянського суспільства. В контексті ціннісної соціальної трансформації, важливою для осмислення проблематики ідентичності є спадщина відомого американського соціального теоретика Ф. Фукуяма, який справедливо відмічає безпосередній зв’язок ідентичності зі ствердженням та легітимацією демократичного соціального порядку. Дослідник наголошує на важливому для України ціннісному фундаменті стабільної демократії, яка надає можливості для легітимації потужних ідентичностей. Стабільна демократія, демократичний соціальний порядок, на думку американського соціального теоретика, посилюють громадянські, мережеві форми ідентичності і чітко протиставляють себе негативним, а інколи й патологічним формам соціального порядку.

Вельми важливою для нас тут є ідея Фукуяма щодо впливу модерних ідентичностей на

формування «соціального капіталу», посилення в суспільстві соціальної довіри, процесу переходу від ієрархічних і централізованих форм соціального життя до таких децентралізованих форм соціальної взаємодії як спорідненість, взаємність, солідарність. Американський соціолог окреслює визначальну роль ідентичності не тільки в ієрархічно генерованих, але в спонтанних соціальних взаємодіях мережевого суспільства, які безпосередньо пов’язані з формуванням неофіційних етичних стосунків. Ці неофіційні мережі, як свідчать теоретичні джерела, мали соціальний та етичний вимір, необхідний для раціонального та економічного функціонування. У своїй роботі «Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку» він справедливо зазначає, що якість зворотного зв’язку та отриманої інформації залежить від надійності та правдивості того, хто постачає інформацію. Така якість «може бути гарантована лише індивідами, з якими вас поєднує спільні погляди на світ, спільне минуле і трудовий досвід» (Фукуяма, 1999, с. 34).

Ф. Фукуяма наголошує також на соціальному зв’язку між ідентичностями та соціальними й професійними нормами, які спільно впливають на розвиток нових технологій в просторі соціальних мереж. Йдеться про соціальні інтеракції в процесі неофіційного спілкування, яке було досить поширеним і служило важливим фактором ґрунтового знання щодо конкурентів, освоєння нових технологій та ринків.

Попри важливу роль ідентичностей в проектуванні неформальних соціальних мереж необхідно усвідомлювати, що далеко не всі з них є фактором позитивних соціальних змін. Фукуяма цілком доречно вказує на негативну роль протекціоністських мереж з досить потужною ідентичністю, які не сприяють реформуванню, а створюють суттєві проблеми в різних суспільних інститутах та організаціях. Їх структура, зазвичай, є незрозумілою для тих, хто в них не входить і це ставить під сумнів важливі офіційні відносини ієрархічної підпорядкованості, а також унеможливує горизонтальні інтерсуб’єктивні стосунки.

Позиція відомого інтелектуала схиляє до роздумів щодо специфіки горизонтальних стосунків, які можуть вважатися уособленням демократичних процесів. Насправді, вони далеко не завжди є такими однозначними

і несуперечливими. Навпаки: досить часто горизонтальні стосунки органічно взаємодіють з формами підданської, патримоніальної ідентичності. Вони можуть бути продуцентами таких негативних суспільних явищ як «непотизм, фаворитизм, нетерпимість, обмеженість, що дуже часто призводить до такої досить відомої в країнах Латинської Америки форми соціальної організації як «капіталізм нерозлучних друзів». Ця капіталістична версія безпосередньо сполучений з непрозорими особистими домовленостями (Фукуяма, 1999).

В контексті дискусії з Фукуямою застереження щодо некритичного використання поняття ідентичності демонструє А. Сен: «Світ часто-густо розглядають як сукупність релігій (або цивілізацій), ... при цьому ігноруються інші ідентичності... включно з класовими, гендерними, професійними, мовними культурними, науковими і політичними» (Sen, 2017). Цілком очевидно, що широта авторських підходів до проблематики ідентичності спонукає до критеріального обмеження соціально-філософських підходів до ідентичності та чіткого визначення моделей ідентичності в демократичному суспільстві.

Обґрунтування ідентичності в опозиції «есенціалізм-конструктивізм». Методологічно важливою для цього дослідження є теоретична позиція Бенедикта Андерсона та Ентоні Сміта, які визначають дві провідні антиномічні моделі створення ідентичностей. Перша розглядає ідентичності як соціально сконструйовані «уявлені спільноти» (Anderson, 1983). Така модель передбачає можливість активного людського втручання в суспільне життя спільнот та свідоме планування соціальних процесів. У відповідності до такої візії створення модерної загальноєвропейської ідентичності – частина складного процесу інкорпорації інституційних структур у загальноєвропейську соціальну спільноту.

Інша модель – Ентоні Сміта – розглядає ідентичність як кристалізований поколіннями досвід спільних спогадів. В цьому контексті процес еволюції людської тожсамості має повільний, еволюційний і, аж ніяк не спланований характер. У відповідності до другого підходу, сам по собі процес створення інституцій або процес інкорпорації в суспільне буття «зовнішніх» інститутів не призводить до бажаних політичних

і соціальних змін. Базовими для формування та еволюції поведінки людини та спільноти є соціально-культурні колективні начала, традиції, цінності, спогади різних рівнів та народних символів. З часом навколо ідентичності формуються спільна спадщина і конституційований соціальний міф, як наслідок спільного досвіду та пам'яті (Smith, 1979).

Цілком очевидно, що кожний з цих підходів має свої переваги і вади. Недолік першого підходу – в тому, що він має надмірно функціональний характер і є скептичним щодо минулого: цінностей, традицій, морально-нормативних засад, які передаються від однієї генерації до іншої. Свідченням слабкості такої візії є посилення в багатьох сучасних суспільствах антизахідних, «популістських» впливів. Зокрема в Центральній Європі – в Угорщині, Польщі, Словачії – спільноти та групи, попри загальне схвалення європейських процесів, не готові поступатися власною ідентичністю, своїми інтересами на користь формування спільної глобальної європейської ідентичності. Подібні процеси спостерігаємо і в країнах Скандинавії. Певні елементи євроскептицизму засвідчують суспільні реакції на умови Маастрихтської угоди в Данії, Франції і Британії. Народи далеко не завжди йдуть за своїми лідерами, за свою елітою. Навіть якщо аргументи еліти мають раціональний характер вони повинні узгоджуватися з соціальними вимірами уявного, які кристалізовані в культурній пам'яті, символічних началах кожного народу (Smith, 1987).

Висновки. Процес осмислення поняття та феномену ідентичності є підсумком тривалої еволюції. В площині аналізу перебувають не тільки історичні, теоретичні та світоглядні підходи до проблеми ідентичності, але й обґрунтовуються базові світоглядні і соціокультурні моделі, які є важливими в контексті усвідомлення сучасного українського «соціального переходу». Можемо стверджувати, що соціальний розгляд ідентичності в цьому дослідженні мав місце на кількох дослідницьких рівнях: 1) ствердження поняття ідентичності та його соціальна критика; 2) осмислення мовних, культурних, національних засад ідентичності, які були сформовані протягом тривалого історичного часу і стали основою легітимізації ідентичності; 3) обґрунтування ідентичності як поняття соціальної еволюції, соціальних змін, яке чітко

розмежовує якісно відмінні, антиномічні форми демократичного і клієнтельного соціального порядку; 4) актуалізації важливості поєднання раціональних та ірраціональних факторів соціальної взаємодії, які є необхідними для спільноти в контексті усвідомлення функціональних та морально-нормативних компонентів ідентичності; 5) осмислення ціннісних засад ідентичності на теоретичному та онтологічному рівні, обґрунтування важливості практичної імплементації цінностей в суспільствах «соціального транзиту»; 6) визначення модельних,

соціокультурних вимірів ідентичності, які постають фундаментальною смисловою основою для комплексного соціального розвитку в Україні. Цілком очевидно, що подальший успішний розвиток країни є проблематичним, передусім, без усвідомлення ідентичності як продуктивного драйвера щодо зміни старого соціального ладу, чинника поєднання ефективної соціальної практики, теоретичних ідей і потужної соціальної уяви, яка є суттєвим допоміжним фактором для ефективного розвитку нашої національної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London.
2. Barnard, F. M. (ed.) (2010). *J. G. Herder on Social & Political Culture (Cambridge Studies in the History and Theory of Politics)*, Cambridge University Press.
3. Bauman, Z. (2011). *Ponowoczesne wzory osobowe*. *Studia Socjologiczne*, 1, 435–438 https://www.studiasocjologiczne.pl/img_upl/studia_socjologiczne_2011_nr1_s.435_458.pdf.
4. Bokszański, Z. (1999). *Tożsamość narodowa w perspektywie transformacji systemowej*, w: J. Mucha (ed.) *Spoleczeństwo polskie w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej*, IfIS PAN, Warszawa.
5. Brubaker, R. (2010). *Ethnicity without groups*. Cambridge.
6. Ericson, E. (1968). *Identity and Identity diffusion*, w: Ch. Gordon (ed), K.L. Gtrge (ed) *The Sekf in Social interaction*. New York.
7. Fichte, J.-G. (2015). *Reden an die deutsche Nation*. Produced by Norbert H. Langkau, G. Decknatel and the Online Distributed Proofreading Team. <https://www.gutenberg.org/ebooks/48340>
8. Kollár, J. (1929). *Rozprawy o slovanské vzájemnosti*. Souborné vydání / uspoř. M. Weingart. Praha : Nákladem Slovanského ústavu. Sv. 1. 244 s.
9. Misztal, B. (2000). *Globalizacja ryzyko i tożsamość. Przykład tworzenia pojęć teoretycznych w sociologii*. In: *Teoria socjologiczna a practica społeczna*. Kraków. Universitas.
10. Sen, Amartia (2017). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny (Issues of Our Time)*. Abridged, W. W. Norton & Company; Abridged edition.
11. Smith, A. (1979). *The Etnic orifions of Nations*. Oxford.
12. Smith, A. (1987). *Nationalism in the Twentieth Century*. New York.
13. Szporluk, R. (1981). *The Political thought of Thomas G. Masaryk*. East European Monographs, Coulumbia University Press.
14. Taylor, Ch. (2006). *Participatory Self-Rule*. Polity Press.
15. Бистрицький, Є. (2015). *Поняття ідентичності. Ідентичність і спільнота. Національна ідентичність і громадянське суспільство*. Київ. «Дух і Літера».
16. Єрмоленко, В. (2017). *Руссо або страх близькості. Далекі близькі. Есеї з філософії та літератури*. Львів. Видавництво Старого Лева. С. 13–32.
17. Забужко, О.С. (1993). *Філософія української ідеї та європейський контекст*. Київ, Основи.
18. Костомаров, М. (б.р.). *Дві руські народности*. Ляйпціг. «Українська Накладня». <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13655/file.pdf>
19. Рябчук, М. (2019). *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки*. Київ. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
20. Фукуяма, Ф. (1999). *Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку*. Львів. Кальварія.

References:

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London.
2. Barnard, F. M. (ed.) (2010). *J. G. Herder on Social & Political Culture (Cambridge Studies in the History and Theory of Politics)*, Cambridge University Press.
3. Bauman, Z. (2011). *Ponowoczesne wzory osobowe [Postmodern role models]*. *Studia Socjologiczne*, 1, 435–438 https://www.studiasocjologiczne.pl/img_upl/-studia_socjologiczne_2011_nr1_s.435_458.pdf [in Polish].

4. Bokszański, Z. (1999). Tożsamość narodowa w pespectywie transformacji systemowej [National identity in the perspective of systemic transformation], In: J. Mucha (ed.) *Spoleczeństwo polskie w perspectywie członlowstwa w Unii Europejskiej*, IfiS PAN, Warszawa [in Polish].
5. Brubaker, R. (2010). *Ethnicity without groups*. Cambridge.
6. Bystrytskyi, E. (2015). Pomyattya identychnosti. Identychnist i spilnota [The concept of identity. Identity and community]. In: *Natsionalna identychnist i hromadyanske suspilstvo*. Kyiv. "Dukh i Litera" [in Ukrainian].
7. Ericson, E. (1968). *Identity and Identity diffusion*, w: Ch. Gordon (ed), K.L. Gtrge (ed) *The Sekf in Social interaction*. New York.
8. Fichte, J.-G. (2015). *Reden an die deutsche Nation* [Speeches to the German nation]. Produced by Norbert H. Langkau, G. Decknatel and the Online Distributed Proofreading Team. <https://www.gutenberg.org/ebooks/48340> [in Germ.].
9. Fukuyama, F. (1999). *Velykyy krakh. Lyuds'ka pryroda i vidnovlennya sotsial'noho poryadku* [Big crash. Human nature and restoration of social order]. Lviv. Kalvariya [in Ukrainian].
10. Kollár, J. (1929). *Rozprawy o slovanské vzájemnosti*. Souborné vydání [Debates on Slavic reciprocity. Collective edition] / uspoř. M. Weingart. Praha : Nákladem Slovanského ústavu. Sv. 1. 244 s. [in Czech].
11. Kostomarov, M. (b.r.). *Dvi ruski narodnosti* [Two Russian peoples]. Leipzig. «Ukrayinska Nakladnya». <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13655/file.pdf> [In Ukrainian].
12. Misztal, B. (2000). *Globalizacja ryzyko i tożsamość. Przyklad tworzenia pojęć teoretycznych w sociologii* [Globalization, risk and identity. An example of creating theoretical concepts in sociology]. In: *Teoria socjologiczna a practica społeczna*. Kraków. Universitas [in Polish].
13. Ryabchuk, M. (2019). *Dolannya ambivalentnosti. Dykhotomiya ukrayinskoyi natsionalnoyi identychnosti – istorychni prychnyny ta politychni naslidky* [Overcoming ambivalence. Dichotomy of Ukrainian national identity – historical causes and political consequences]. Kyiv. IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
14. Sen, Amartia (2017). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny (Issues of Our Time)*. Abridged, W. W. Norton & Company; Abridged edition.
15. Smith, A. (1979). *The Etnic orifions of Nations*. Oxford.
16. Smith, A. (1987). *Nationalism in the Twentieth Century*. New York.
17. Szporluk, R. (1981). *The Political thought of Thomas G. Masaryk*. East European Monographs, Couolumbia University Press.
18. Taylor, Ch. (2006). *Participatory Self-Rule*. Polity Press.
19. Yermolenko, V. (2017). *Russo abo strakh blyzkości. Daleki blyzki. Eseyi z filosofiyi ta literatury* [Rousseau or the fear of intimacy. Far relatives. Essays on philosophy and literature]. Lviv. Vydavnytstvo Staroho Leva. S. 13–32 [in Ukrainian].
20. Zabuzhko, O.S. (1993). *Filosofiya ukrayinskoyi ideyi ta yevropeyskyy kontekst* [The philosophy of the Ukrainian idea and the European context]. Kyiv. Osnovy [in Ukrainian].